

УДК 340.12:(165.242.2:165.023.2)

ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ РОЗУМІННЯ ПРАВОВИХ ПОМИЛОК

Миневич О.І., здобувач кафедри
загальнотеоретичної юриспруденції
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена феномену помилки в структурі людської діяльності. Помилка розглядається в онтологічному та антропологічному сенсах, а також як соціокультурний механізм, що провокує суб'єктивну діяльність і рефлексивний спосіб мислення.

Ключові слова: помилка, омана, юридична помилка, правові помилки, правова реальність.

Статья посвящена феномену ошибки в структуре человеческой деятельности. Ошибка рассматривается в онтологическом и антропологическом смысле, а также как социокультурный механизм, который провоцирует субъективную деятельность и рефлексивный способ мышления.

Ключевые слова: ошибка, заблуждение, юридическая ошибка, правовые ошибки, правовая реальность.

Minevich E.I. PHILOSOPHICAL ASPECT OF UNDERSTANDING LEGAL ERRORS

The article is devoted to the phenomenon of error in the structure of human activity. Error is considered in ontological and anthropological sense, and also as a socio-cultural mechanism that provokes subjective activity and a reflective way of thinking.

Key words: mistake, deceit, legal error, legal errors, legal reality.

Постановка проблеми. Проблематика помилок – предмет вивчення багатьох наук, галузей знань – філософії, соціології, педагогіки, медицини, теорії управління, права тощо.

На помилку як невід'ємну якість людської діяльності звертали увагу багато філософів з найдавніших часів. Поширене висловлювання: «Людині властиво помилятися» (лат. «Errare humanum est»), авторство якого приписують римському ораторові Марку Анею Сенеці. Грецький поет Феогнід, який жив за 500 років до н. е., висловив думку, що неможливо зберегти ні з ким тісних дружніх стосунків, якщо сердитися на будь-яку помилку друзів, «оскільки помилки є неминучими між смертними». Давньоримський політичний діяч, оратор і філософ Цицерон писав: «Кожній людині властиво помилятися, але нікому, крім дурня, не властиво упиратися в помилці».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній літературі питання багатьох аспектів помилок висвітлювалися у працях В.М. Баранова, Ж.О. Дзейко, В.М. Карташова, В.М. Косовича, О.С. Лашкова, О.Б. Лісюткіна, Ю.О. Тихомирова, І.О. Ющика та інших. Проте деякі проблемні сторони зазначеного феномена залишаються малодослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу феномена помилки як невід'ємного елемента людської діяльності, в тому числі юридичної, з філософських позицій в онтологічному та антропологічному контекстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна навести безліч висловлювань, цитат із творів великих людей про помилки: «Ніколи не помиляється той, хто нічого не робить» (Т. Рузвельт); «Коли не робиш помилок, перестаєш удосконалюватися» (Дж. Мартін); «Той, хто правильно вказує на мої помилки, – мій учитель (Сян-цзи); «Помилка

дає можливість почати все з початку, тільки більш розумно» (Г. Форд).

Мудрістю пронизані віршовані рядки О.С. Пушкіна: «О сколько нам открытий чудных, готовят просвещения дух. И опыт, сын ошибок трудных, и гений, парадоксов друг», у яких указується на діалектичний зв'язок помилок і досвіду.

Якщо звернутися до джерела народної мудрості, у стислій формі сконцентрованої в прислів'ях і приказках, то й тут існує безліч прикладів зазначеної вище дидактичної властивості помилок, наприклад: «Не помиляється той, хто нічого не робить»; «Помилився, що забився: наперед буде наука»; «Хто не усвідомлює помилку – робить іншу».

Звернення до лінгвістичного тлумачення слова «помилка» вказує на його зв'язок із такими явищами, як похибка (старослов'янська мова), промах (іврит), те, що не потрапило в ціль (грецька мова).

Слово «помилка» зустрічається в найдавніших пам'ятках української мови (XVI–XVIII) ст.: «Лексикон славенороскій» (П. Беринда, 1627 р.), «Ключ разуміння» (І. Галятовський, 1659 р.), словники П. Білецького-Носенка, М. Левченка, Б. Грінченка, С. Караванського. Здебільшого його пояснення означає неправильність, похибку, прогріх, хибу [1, с. 387].

«Ми можемо сміливо стверджувати, – справедливо вважає сучасний філософ А.М. Сафін, – що процес антропосоціогенезу ще до свого початку вже містив у собі феномен помилки. Чи мало відхилення від природних норм сакральності-санкціонований характер або ж воно сприймалося в утилітарно-негативному світлі – питання другорядне. Важливим є те, що тепер помилку, як і цілепокладання, включено в процес людської діяльності як її природний момент. Феномен людської помилки з'являється тоді, коли людина вперше починає здійснювати рефлексію над процесом своєї діяльності. Цілепокладання (але

вже не тільки доцільність), яке є найважливішою відмінною рисою людини, певним чином структурує всю діяльність, спрямовану на досягнення обраної мети. Отже, людська праця у своєму конкретному втіленні стає осмисленою, усвідомленою. Водночас це осмислення неможливе без усвідомлення помилки як якогось небажаного або навіть альтернативного від наміченого спочатку варіанта розвитку подій» [2, с. 159].

З позицій теорії управління помилка характеризується так: «Система управління зі зворотним зв'язком має ... два стани: заданий і дійсний (чи наявний). Крім того, є засіб для порівняння (вимірювання) двох станів і відмінність між ними – помилка. На дійсний стан системи (виконавчий орган) впливають перешкоди, які прагнуть відхилити систему від заданого стану» [3, с. 96].

У теоретико-правовому сенсі помилка визначається як різного роду випадкові та ненавмисні дії в рішеннях суб'єктів правовідносин [4].

Ф.О. Селіванов пропонує виділити науковий напрям – загальну теорію помилок – ерологію (від латинського *error* – помилка): «Поняття про помилку може бути вироблено на основі узагальнення матеріалу спеціальних наук, теоретичного осмислення цього матеріалу. Такий підхід виключає сліпе перенесення будь-якого визначення в ерологію, оскільки у спеціальних теоріях помилки розглядаються відповідно до визначених (специфічних) завдань». Він визначає омани як помилку в мисленні на рівні суджень і їх зв'язків: «Помилка виникає від того, що суб'єкт приймає хибну думку за справжню, а справжню – за неправдиву» [5, с. 35–41]. Класифікація помилок, яку дав філософ, передбачає сім класів з підкласами: помилки розширення сфери існування ознаки, звуження сфери існування ознаки, перенесення ознаки, що належить речі в одному відношенні, на інші відносини, помилки елімінування тотожності предметам, поєднання нетотожні, порочного кола.

У юриспруденції поняття «помилка» наявне з давніх-давен і розумілося як «неправильне уявлення про юридично істотну обставину, протиріччя між поданням і реальністю, розбіжність волі та її виявлення. Помилка стосується безпосередньо волевиявлення особи, належить до обставин фактичних або юридичних» [6, с. 122]. Саме в наведеній інтерпретації поняття «помилка» яскраво простежується відображення людського фактора на результаті, яким і є безпосередньо сама помилка. Остання не виникає сама по собі, помилка – це наслідок неправильного людського тлумачення й розуміння у свідомості, неправильна форма закріплення інформації в ній, а як наслідок – вираженість у неправильних діях.

З аналізу літератури випливає, що «помилка» в юридичному контексті є дуже значущою, оскільки в цій галузі досліджуване воно несе в собі особливе значення, зміст і, більше того, доволі часто несприятливі наслідки.

Філософське трактування феномена помилки пов'язане із самою природою світу, це природне явище в житті людини. Важливим

є принцип фалібілізму, тобто можливої або фактичної помилковості результатів пізнання. Це передбачає готовність до визнання помилок в пізнанні в результаті, наприклад, нових відкриттів або нових методів пізнання. Це не означає, що все наше знання є помилковим. Це означає, як зазначав Чарльз Пірс, що все наше знання плаває в океані незнання або помилок [7].

Аналізуючи філософський контекст помилки, необхідно звернути увагу на її зв'язок з оманою.

У філософії поняття «омана» здебільшого розглядається як неадекватне відображення дійсності, зумовлене обмеженістю суспільно-історичної практики або знання. Помилкою також називають помилкове судження, яке суб'єкт приймає за дійсне.

Аристотель у трактаті «Про душу» зараховував омани до помилкового й уважав, що хибність та істина зустрічаються там, де вже є поєднання думок. «Омана є властивою живим істотам, і душа чимало часу проводить у помилках» [8, с. 429].

Платон визначав омани як «ні що інше, як відхилення думки, коли душа прагне до істини, але проноситься поза розуміння» [9, с. 339].

Характеризували омани як вид помилкового Ф. Бекон, І. Кант та інші. Поширеним є визначення помилки через помилкове, яке суб'єкт приймає за дійсне.

Ці поняття близькі за змістом, тому в енциклопедичних словниках вони розглядаються як синоніми.

Омана – це помилка, але не можна сказати, що будь-яка помилка – омана. Дії людини можуть бути названі помилковими або правильними, але неістинними або помилковими. Омана входить через хибне, неправдиве в помилку, навмисна брехня (також через помилкове) – в навмисну неправильність [10, с. 63].

За своїм функціональним призначенням, помилка й омана – це нерівноцінні явища правової реальності. Якщо омани характеризує дія або процес, то помилку – її конкретний результат. Омана значною мірою визначається специфікою об'єкта, можливістю його використання, а помилка – результатом неправильного уявлення про предмет. Зазначається, що сьогодні зміст (сфера дії) правової помилки знаходиться між порушенням законодавства та розсудом правозастосовника [11, с. 48].

На думку О.Б. Лисюткіна, «помилка» й «омана» – подібні за змістом, але не рівноцінні поняття. Кожне з них має свій самостійний функціональний відтінок. Якщо «омана» – це іменник, що характеризує дію або процес, то «помилка» – іменник, що позначає результат, подію, стан. Омана є необхідною умовою настання помилки як події, тобто омана – це причина, передумова, а помилка – її наслідок. «Помилка» означає розрив у процесі позитивної діяльності через певний дефект або через принципову неможливість досягнення мети. Коли ми вимовляємо слово «помилка», то констатуємо, що такий факт має місце у житті [12, с. 20, 23].

Отже, співвідношення порівнюваних категорій полягає в тому, що омана – необхідна умова настання помилки, а помилка – наслідок омани. Указівка на помилку спрямована на індивідуалізацію діяльності людини, у правовому середовищі на здійснення своїх прав, свобод і законних інтересів.

Існує зв'язок понять «помилка» й «омана», вони є близькими, але не тотожними. Так, П.С. Заботін, спираючись на теорію відображення (пізнання) як основу для розуміння психічних процесів, що виникають у пізнанні суб'єкта в процесі здійснення тієї чи іншої діяльності, зазначає, що помилка в діалектичному процесі пізнання означає незавершеність відображення, його неповноту, що зумовлюється певними фактами об'єктивного та суб'єктивного порядку. Під оману він розуміє невідповідність знань предмету, розходження суб'єктивного образу дійсності з об'єктивним прообразом. Що ж стосується поняття помилки, то в ній автор убаचाє результат неправильної теоретичної чи практичної дії, що виникла у зв'язку з особистими, випадковими причинами [13, с. 89].

Омана є умовою для настання помилки як події. Будь-яка омана – причина й передумова помилки. Але не будь-яка помилка є оману. Омана – це потенційно можлива помилка. Але не будь-яка помилка – це омана в реалізованій дійсності. Отже, омана – поняття, що характеризує дію, процес, причому воно прямо залежить від життєвого досвіду й обсягу знань людини і значною мірою визначається специфікою об'єкта, що досліджується, метою й можливістю його пізнання, передає неправильне відображення індивідом ознак і відношень предметів і явищ матеріального й духовного світу. Омана – думка, що є хибною (помилковою) і яка на деякий час приймається за істину. Помилка – це результат неправильної теоретичної чи практичної дії, що виникла у зв'язку з особистими, випадковими причинами; це першопочаткова неадекватна неправильність, яку немає потреби ставити під сумнів [14, с. 36–39].

У юридичній літературі зустрічаються різні тлумачення помилок. Найбільш поширене в теорії та практиці розуміння юридичної помилки пов'язано з порушенням норм матеріального та (або) процесуального права, навмисного чи неусвідомленого, що призводить до недосягнення поставлених державою цілей. Водночас під час аналізу помилок у правозастосуванні автори вказують на наявність причинно-наслідкового зв'язку між неправильним сигналом свідомості й виразністю думок свідомості в неправильних діях, що підтверджує прямий зв'язок між думками та діями [15, с. 30; 16, с. 25–26].

В.М. Карташов, зокрема, розуміє помилку загалом як діяння або бездіяльність, неадекватне порушення норм матеріального та процесуального права, порушення нормального ходу професійної юридичної діяльності [17, с. 47].

Юридична помилка не народжується як самостійно існуючий факт – це відображення фактичного помилки в її вузькому, але більш вагомому для суспільства значенні. Висловлюється

думка, що «помилка є негативним результатом розумної діяльності людини, яка дуже різноманітна й багата за змістом» [4, с. 31].

Крім того, поняття помилки розглядалось з погляду логіки, акцентувалась увага на тому, що помилки зосереджуються в думках чи будь-яких інших розумових висновках. Помилковим розумінням називається такий висновок, який не відповідає дійсності чи об'єктивній реальності, хоча це й сприймається за реальність.

Для визначення юридичної природи помилки не завадить звернутись до суспільної постановки проблеми в таких сферах знань, як математика, медицина, філософія, логіка тощо [18, с. 4–5].

Помилка відображає погіршеність, неточність під час оцінювання змісту й закономірностей предмета, що вивчається статистикою [19, с. 124–140]. Проте оцінювати статистичні дані державних органів і визнавати їх на сто відсотків об'єктивними – це не зовсім правильно. Завжди існує похибка, яка, наприклад, полягає в латентності правозастосовних помилок.

Так, С.В. Слінько говорить про помилку як про той факт, що являє собою неправильність, неточність, погіршеність, неправильну думку чи неправильну дію або бездіяльність, що відображає сутність і факт існування помилки. Наприклад, у кримінальному процесі, як показує практика, помилки можуть мати місце під час прийняття процесуальних рішень і провадження процесуальних і слідчих дій [20, с. 78]. Ще немало прикладів можна спостерігати в практиці судів, коли має місце порушення принципів провадження судочинства і, як результат, прийняття помилкового рішення.

Важливим є згадування й про проблеми «помилки» у політичній сфері: «Ошибка в політике – отрицательный результат, который является следствием непреднамеренных и неправильных действий субъектов политической системы, препятствующей достижению официально провозглашенных целей общественного и государственного развития» [21, с. 86–94].

Відголоски формалізації проблеми помилки доходять з часів афінської юриспруденції, де введени в оборот право користування та розпорядження речами, розподіл на рухомість і нерухомість. Так, виникали відносини між людьми з приводу речей і спостерігались сумнівні ситуації із цього приводу [22, с. 230–231].

Слушно зазначається, що багатозначне використання поняття «помилка» в юридичній сфері зумовлено насамперед полісемічним характером самого слова «помилка», а також різними підходами до його розуміння (філософського, логічного, психологічного, діяльнісного тощо). Багатозначність слова «помилка» позначається й на різноманітті позицій представників загальнотеоретичної юриспруденції, одні з яких визначають помилку через результат дій, інші пов'язують помилку із самою діяльністю, деякі вказують на неправильність пізнання тощо. При тому різноманітті таких авторських позицій стосується як загального поняття помилки, так і їх

різновидів – правотворчих, правозастосовних, правотлумачних тощо [23, с. 56].

Варто погодитися з твердженням, що, незважаючи на інтенсивну розробку помилок у правотворчій та інтерпретаційній, судовій, слідчій та інших різновидах юридичної практики, загальна теорія помилок у юридичній діяльності ні у вітчизняній, ні в зарубіжній юридичній науці не склалася. По-перше, це пов'язано з тим, що юридична помилка розглядаються лише як результат неправильних дій суб'єкта. По-друге, під час дослідження цієї проблеми відсутній комплексний, інтегративний підхід, який вимагає формально-логічного, мовного, філософського, теологічного, історичного, соціологічного, психологічного, юридичного та іншого обґрунтування цього явища [24, с. 76].

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, феномен помилки має вагомe значення в процесі еволюційного історичного формування людини. Помилку варто розглядати як процес і результат людської діяльності. Зіставлення ознак помилок, зазначених філософами, й ознак помилок, виділених спеціальними науками, призвело до висновку, що омана – це вид помилки, що на оману поширюються загальні положення про помилки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 5-те вид., доповн. Львів: БаК, 2014. 530 с.
2. Сафин А.М. Феномен ошибки в структуре человеческой деятельности. Ученые записки Казанского университета. 2013. Т. 155. Кн. 1: Гуманитарные науки. С. 157–163.
3. Петрушенко Л.А. Принцип обратной связи. Москва: Мысль, 1967. 277 с.
4. Лисюткин А.Б. Ошибка как категория правоведения: теоретико-методологический аспект: дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. Саратов, 2002. 414 с.
5. Селиванов Ф.А. Проблемы теории ошибок. Проблемы методологии и логики наук. Учен. записки. Томск, 1970. Вып. 6. Вып. 85. С. 35–41.
6. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения. Москва: Юрид. лит., 1989. 448 с.
7. Ошибка, заблуждение, обман. URL: <http://www.humanism.ru/education/cours/thinking/172-thinking4.html>.
8. Аристотель. Соч.: в 4 т. Москва: Мысль, 1975. Т. 1. 550 с.
9. Платон. Соч.: в 3 т. Москва: Мысль, 1970. Т. 2. 611 с.
10. Исаченко Н.Н. Природа и источники возникновения заблуждений. Вестник Тюменского государственного университета. Серия «Философия». 2014. № 10. С. 61–67.
11. Боруленков Ю.П. Правовые ошибки: постановка проблемы. Российский следователь. 2014. № 7. С. 46–51.
12. Лисюткин А.Б. О понятии категории «ошибка» в юриспруденции: логико-философский аспект. Правоведение. 1996. № 3. С. 20–26.
13. Заботин П.С. Преодоление заблуждения в научном познании. Москва: Мысль, 1979. 191 с.
14. Каленіченко Л.І. «Помилка» та «омана»: аналіз співвідношення понять. Право і суспільство. 2010. № 4. С. 36–39.
15. Голубева М.Л. Судебная ошибка: теоретико-прикладной анализ: дисс. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2009. 241 с.
16. Терехова Л.А. Исправление судебных ошибок как компонент судебной защиты. Омск, 2006. 247 с.
17. Карташов В.Н. Профессиональная юридическая деятельность: вопросы теории и практики. Ярославль, 1992. 88 с.
18. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Москва, 1994. 1126 с.
19. Лунёв В.В. Юридическая статистика: учебник. Москва, 1999. 400 с.
20. Слінько С. Юридичні наслідки слідчих помилок. Прокуратура. Людина. Держава. 2004. № 6 (36). С. 78–82.
21. Лисюткин А.Б. Юридическое значение категории «ошибка». Саратов, 2001. 104 с.
22. Куманецкий К.С. История культуры Древней Греции и Рима. Москва, 1990. 456 с.
23. Янишина І. Юридичні помилки: стан наукового дослідження. Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». 2012. Вип. 56. С. 53–58.
24. Вантеева Н.В. Ошибочная юридическая деятельность органов местного самоуправления как разновидность антикультуры: учебное пособие. Ярославль: ЯрГУ, 2010. 132 с.